

Dr hab. Aneta R. Borkowska prof. UMCS
Katedra Psychologii Klinicznej i Neuropsychologii
Instytut Psychologii UMCS

Lublin 2024-03-28

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Wojciecha Błażka pt. *Profile rozwoju osobowościowego i społeczno – moralnego wśród młodzieży niedostosowanej społecznie* napisanej pod kierunkiem promotora dr hab. Pawła Jurka, prof. UG oraz promotorki pomocniczej dr Urszuli Sajewicz-Radtke

Poddana recenzji dysertacja tematycznie lokuje się na granicy psychologii klinicznej i psychologii rozwoju. Celem pracy było zidentyfikowanie profili rozwoju osobowościowego i społeczno-moralnego młodzieży niedostosowanej społecznie oraz oszacowanie ryzyka wystąpienia zachowań antyspołecznych i przemocowych u osób zaklasyfikowanych do każdego z wyodrębnionych w pierwszym etapie badania profili. Co więcej, celem była charakterystyka innych predyktorów zachowań niepożądanych, spośród czynników socjodemograficznych.

Zapoznając się z ogólnymi zamierzeniami Autora co do istoty Jego pracy badawczej, jedna kwestia wzbudziła niepewność. W streszczeniu Autor pisze, że drugim zadaniem jest oszacowanie ryzyka wystąpienia zachowań antyspołecznych i **doświadczenia** przemocy u osób zaklasyfikowanych do każdego z wyodrębnionych profili. Jednakże wydaje się, iż doświadczanie przemocy na tym polega, że jest się ofiarą przemocy, a w przypadku osób badanych, chyba są one agresorami. A jeśli jednak chodzi o doświadczanie przemocy w dzieciństwie jako czynnik negatywnie wpływający na rozwój dziecka, to myślę, iż należało to wyraźnie oddzielić od ryzyka wystąpienia niepożądanych objawów. W dalszych częściach pracy, ta nieścisłość także się pojawia.

Wybór tematu i grupy badanych osób jest bez wątpienia atrakcyjny i niezwykle ważny społecznie. Nieprzystosowanie społeczne jest zjawiskiem złożonym i uwarunkowanym wieloczynnikowo. Konsekwencje zachowań społecznych, antyspołecznych i innych objawów

niedostosowania/nieprzystosowania społecznego mają bardzo rozległy i wielopoziomowy charakter. Zagadnienie to jest przedmiotem debat naukowych i działań w przestrzeni praktycznej. Niestety, co obserwujemy w życiu społecznym, nie zawsze i do końca skutecznych. Zatem każda kolejna próba zrozumienia mechanizmów, a na tej podstawie podjęcie działań zaradczych, jest cenna.

Praca składa się ze streszczenia w języku polskim i angielskim, wprowadzenia, części teoretycznej składającej się z dwóch rozdziałów, opisu badań własnych poprzez charakterystykę problematyki badania własnego, metody, wyników badania, dyskusji i wniosków, piśmiennictwa oraz spisu tabel. Materiał obejmuje 185 stron, z czego 32 strony zajmuje spis wykorzystanej literatury. Zatem struktura pracy jest prawidłowa, zachowane zostały też proporcje pomiędzy objętością części teoretycznej i empirycznej.

Ocena części teoretycznej

Jak wspomniałam, w skład części teoretycznej wchodzi dwa rozdziały: Rozdział 1 Definicja, klasyfikacje i kryteria diagnostyczne niedostosowania społecznego oraz Rozdział 2 Uwarunkowania niedostosowania społecznego.

Punkt pierwszy części teoretycznej zawiera ogólne wprowadzenie w zagadnienie niedostosowania społecznego. Moja ogólna ocena tego fragmentu pracy jest pozytywna. Autor zaczyna od określenia, czym jest rozwojowy proces dostosowania, co jest właściwe, następnie przedstawiane są definicje niedostosowania społecznego i ich klasyfikacje. Problematyka ta jest niezwykle złożona, od dawna podejmuje się próby jej zrozumienia, a stosowane pojęcia są niejednoznaczne. Zatem pierwszym etapem powinno być przedstawienie i systematyzacja definicji oraz określeń. Tak też się stało. W rozdziale zostały zaprezentowane zarówno rozszerzona definicja, a w zasadzie charakterystyka niedostosowania społecznego Rottera (co jest to w pełni uzasadnione faktem, iż Autor przyjął tę definicję jako główną w swojej pracy), jak i inne definicje, w tym polskich uczonych np. Marii Grzegorzewskiej. Przedstawione zostały także klasyfikacje, między innymi propozycja Pytki. Punkt 1.2. który zgodnie z tytułem powinien zawierać kluczowe przejawy i klasyfikacje niedostosowania, nadal obejmuje wiele elementów definicyjnych. Trudno się temu dziwić, każde omówienie przejawów niedostosowania według danego autora, poprzedzone zostaje najpierw jego zdefiniowaniem. Ale to powoduje, że tytuły podpunktów nie do końca odzwierciedlają ich zawartość merytoryczną.

Ostatecznie w tej części pracy pojawia się bardzo dużo danych, zróżnicowanych koncepcji, klasyfikacji, objawów, co z jednej strony świadczy o szerokiej wiedzy Autora, jego rozeznaniu w literaturze, ale z drugiej, powoduje u czytelnika poczucie pewnego przesyty. Zabrakło mi

pokazania tych wielu definicji, klasyfikacji w jakiś ustrukturyzowany sposób, pogrupowania ich według przyjętych kryteriów, co ułatwiłoby na stworzenie mentalnej reprezentacji wiedzy w tym zakresie. Jednak trzeba podkreślić, iż Doktorant na zakończenie punktu zaprezentował podsumowującą definicję: niedostosowanie społeczne oprócz

nieprawidłowego funkcjonowania w odniesieniu do norm i zasad życia społecznego, charakteryzuje się także wadliwym stosunkiem do innych lub samego siebie, nasileniem cech psychopatologicznych i deficytami w obszarze regulatorów moralnych.

Kolejny ważny punkt 1.3 to omówienie mechanizmów powstawania (nie)dostosowania społecznego, który ponownie prowadzi czytelnika przez meandry zróżnicowanych koncepcji wyjaśniających. Przyznam, że w tym punkcie brakuje mi ukazania wyników najnowszych prac, szczególnie metaanaliz, pokazujących czego współcześnie możemy „być niemal pewni”. Autor w swojej rozprawie doktorskiej charakteryzuje wiele modeli, ale większość z nich została opracowana dość dawno, więc być może aktualne prace mogą część z nich zweryfikować. W punkcie 1.4 Kryteria diagnostyczne znowu następuje powrót do opisu i charakterystyki mechanizmów, chociaż nazywane jest to klasyfikacjami. Znajduje się tu także nawiązanie do pojęcia demoralizacji, które pochodzi z zapisów prawa stosowanych w opiniach psychologiczno-sądowych. Punkt 2.2. poświęcony biologicznym uwarunkowaniom niedostosowania społecznego budzi niedosyt. Literatura jest raczej klasyczna, dominują publikacje 2000-2010, z nawiązaniem do jeszcze starszych, choć trzeba przyznać, że klasycznych np. T. Moffit. Tymczasem, w tym zakresie badań prowadzi się bardzo wiele, z wykorzystaniem dostępnych aktualnie metod neuroobrazowania strukturalnego i funkcjonalnego, dostarczających precyzyjnych danych o mózgowych mechanizmach tego problemu. Bardzo współczesnej literatury na ten temat dostarcza nawet Google Scholar.

Do tego fragmentu mam jeszcze jedną, drobną uwagę. Na s. 70 jest zdanie „Zgodnie z koncepcją rozwoju przestępczości **Moffita** (1997)...”. W pracy poświęconej niedostosowaniu społecznemu, powołując się na osobę będącą jedną z najważniejszych autorytetów i klasyków badań w tym zakresie, warto wiedzieć, iż Moffitt to kobieta mająca na imię Terrie.

Podsumowując wprowadzenie teoretyczne chcę podkreślić, iż jest to bardzo bogata treściowo część dysertacji, Doktorant pokazuje w niej kompetencje merytoryczne i dobrą orientację w literaturze. Odczuwam wprawdzie drobny niedosyt dotyczący omówienia najbardziej aktualnych badań, ale z drugiej strony cieszy mnie, iż Autor podkreśla istotny wkład klasyków i polskich badaczy w rozwój wiedzy o niedostosowaniu społecznym. Z pewnością niełatwo jest przedstawić w syntetyczny sposób dotychczas zgromadzoną wiedzę, tym bardziej,

że temat jest bardzo złożony i szeroki. Zatem mimo moich kilku uwag, tę część uznaję za bardzo dobre wprowadzenie i uzasadnienie dla badań własnych.

Ocena części badawczej

Projekt badań własnych miał dwa cele, które przytoczyłam na początku recenzji, a w ramach ich realizacji sformułowane zostały dwie hipotezy: H1) Młodzież niedostosowana społecznie tworzy niejednorodną grupę pod względem funkcjonowania psychologicznego, co przejawia się istnieniem kilku (co najmniej dwóch) profili rozwoju osobowościowego i społeczno-moralnego oraz H2) U młodych osób niedostosowanych społecznie charakteryzujących się różnymi profilami rozwoju osobowościowego i społeczno-moralnego istnieje różne ryzyko wystąpienia zachowań antyspołecznych lub doświadczania przemocy. W badaniach wzięła udział bardzo duża, jak na badania kliniczne, grupa młodzieży licząca 644 adolescentów, z 30 ośrodków wychowawczych, zakładów poprawczych czy szpitali psychiatrycznych na terenie całego kraju. To zdecydowanie mocna strona niniejszej rozprawy, można przyjąć, iż badana grupa dobrze reprezentuje problemy młodzieży niedostosowanej społecznie w Polsce. Do analiz włączono wyniki 584 osób, od których uzyskano wszystkie niezbędne dane. Dzięki temu Autor miał możliwość przeprowadzenia analizy regresji z wieloma predyktorami. Badana młodzież była w wieku 13 – 19 lat, czyli rozpiętość wieku była duża. Etap rozwoju osobowości osoby w wieku 13 lat i 19 lat jest różny, ale rozumiem, że chodziło o zbadanie jak najszerszej reprezentacji populacji podopiecznych ośrodków.

Pytania i hipotezy zostały sformułowane w sposób klarowny, merytorycznie poprawny a także zostały dobrze uzasadnione.

Metody badań dobrano poprawnie. Do diagnozy rozwoju osobowościowego młodzieży niedostosowanej społecznie zastosowano trzy kwestionariusze składające się na baterię DROM autorstwa Doktoranta. *Kwestionariusz Osobowości Młodzieży* (KOM; Błażek i in., 2018). *Kwestionariusz Poczucia Winy* (PW; Błażek i in., 2018) *Kwestionariusz Technik Neutralizacji* (TN; Błażek i in., 2018).

Bardzo ważnym źródłem danych była analiza dokumentacji dostępnej w placówkach, w których przebywała badana młodzież. Dzięki temu Autor zyskał wiedzę o obecności symptomów niedostosowania jak popełnianie czynów karalnych, czyli kradzieże i włamania, niszczenie mienia, stosowanie przemocy, zachowania autodestrukcyjne, czyli samookaleczenia, używanie substancji psychoaktywnych i powtarzanie klasy oraz negatywne doświadczenia życiowe –doświadczenie przemocy. Także w tym miejscu nie mam jasności, czy negatywne doświadczenia życiowe badanych–doświadczenie przemocy oznaczają, że były one ofiarami czy agresorami.

W pierwszym etapie obliczeń, w celu ustalenia struktury profili rozwoju osobowościowego i społeczno-moralnego młodzieży niedostosowanej społecznie, przeprowadzono analizę skupień metodą k-średnich. Autor zdecydował o wyodrębnieniu czterech profili. Nie mam jasności, na jakiej podstawie podjęta została decyzja o wyborze 4 klastrów? Na podstawie wyników uzyskano Profil I – Typ zaprzeczająco-neutralizujący, Profil II – Typ przemocowo-lekceważący, Profil III – Typ antyspołeczny buntownik i Profil IV – Typ lękowy samoprześladowca. Struktura nasilenia poszczególnych badanych zmiennych, czyli cech osób zakwalifikowanych po poszczególnych profilach została przedstawiona zarówno graficznie w postaci klarownego wykresu jak i szczegółowego opisu. To bardzo wartościowy zbiór danych umożliwiający klasyfikację, a zatem lepsze rozumienie zachowań prezentowanych przez osoby niedostosowane społecznie.

W drugiej części analizy danych, zostały przedstawione wyniki regresji logistycznej wskazujące ryzyka (prawdopodobieństwa) wystąpienia zachowań antyspołecznych lub niepożądanych doświadczeń wśród osób o różnym profilu nieadaptacyjnych cech osobowości. Analizę przeprowadzono z uwzględnieniem kontrolowanych zmiennych socjodemograficznych takich jak płeć, wiek, miejsce zamieszkania, opiekunowie w rodzinie. Ustalono czynniki ryzyka pojawienia się takich zachowań jak kradzieże i włamania, niszczenia mienia, powtarzanie klasy, używanie substancji psychoaktywnych, samookaleczanie, stosowanie przemocy i doświadczanie przemocy. Uwzględnienie wielu zmiennych/predyktorów pozwoliło na uzyskanie ciekawych wyników wyjaśniających w dużym stopniu, obecność określonych zachowań problemowych u młodzieży.

Podczas lektury tej części wyników, pojawiła mi się refleksja odnosząca się do objawu jakim jest tzw. drugoroczność. Zjawisko powtarzania klasy jest związane nie tylko z niedostosowaniem społecznym, ale wydaje się, iż także w znaczącym stopniu, z poziomem intelektualnym. A to nie była zmienna uwzględniana w badaniach. Co więcej – wyniki analizy regresji pokazują dość ciekawe dane, ponieważ im dłuższy okres nauki szkolnej, tym większe prawdopodobieństwo drugoroczności, co w naturalny sposób wiąże tę zmienną z wiekiem. Jest w tym pewien paradoks, okazuje się bowiem, że im dłużej dziecko zdobywało wiedzę w procesie edukacji, co powinno być pozytywnym w rozwoju, tym jest bardziej narażone na ryzyko drugoroczności, co bez wątpienia nie jest korzystne. Myślę, że warto było ten fakt zinterpretować. Uzyskano również istotne statycznie znaczenie zmiennej, jaką jest struktura rodziny. Osoby przebywające w rodzinie z obojgiem rodziców, w rodzinach z jednym rodzicem oraz w rodzinie zastępczej spokrewnionej wykazywały wyższe prawdopodobieństwo drugoroczności niż osoby przebywające w rodzinach zastępczych i adopcyjnych. Zatem

wychowywanie się we własnej rodzinie jest bardziej szkodzące niż w rodzinie zastępczej. Taki wynik wymaga rozważenia i interpretacji. Tymczasem w dyskusji wyników pojawiło się jedynie stwierdzenie, iż trzeba go traktować ostrożnie.

W pozostałych przypadkach, wnioskowanie i interpretacja oraz dyskusja wyników są poprowadzone bardzo dobrze. Doktorant ukazał wysokie umiejętności w zakresie wykorzystania już opublikowanych danych, do wyjaśniania rezultatów badań własnych. Bardzo wnikliwa dyskusja odnosi się zwłaszcza do uzyskanych psychologicznych profili badanych nieletnich.

Całość projektu badawczego Doktoranta oceniam bardzo wysoko. Bardzo duża liczba osób badanych z trudno dostępnej grupy klinicznej, odpowiednie metody badań, w tym główna – autorstwa Doktoranta, poprawnie dobrane i przeprowadzone analizy statystyczne, ostateczne uzyskanie rezultatów w sposób znaczący poszerzających rozumienie objawów i mechanizmów niedostosowania społecznego u młodzieży, to istotne zalety części empirycznej rozprawy.

Warto też docenić umieszczenie w końcowej części pracy wskazówek praktycznych, sposobów wykorzystania uzyskanych rezultatów w realizacji zadań wychowawczo-resocjalizacyjnych.

Uwagi dodatkowe

Mam sugestię dotyczącą tytułu rozprawy. Proponowałabym usunąć z niego słowo „wśród”. Wydaje się, że profile są kogo? czego? Czyli profile młodzieży, a nie wśród młodzieży.

Na stronie 17 jest niedokończone zdanie.

Na stronie 38 jest zdanie, które jest trudne w odbiorze: „Występowanie tego typu problemów nie wyklucza, ale również nie wymaga diagnozy opartej na klasyfikacjach stricte medycznych, chociaż w praktyce opiniowania sądowo-psychologicznego poza psychologiem i pedagogiem adolescent wymagane jest poddanie ocenie funkcjonowania psychicznego przez lekarza psychiatrę”.

Nie znalazłam informacji, czy projekt zyskał pozytywną opinię Komisji Etyki ds. badań naukowych przy Instytucie Psychologii Uniwersytetu Gdańskiego, co w kontekście uczestników z grup klinicznych jest szczególnie ważne.

Podsumowanie

Podsumowując ocenę całości pracy, analizując jej bez wątpienia wiele mocnych stron i zalet oraz uwzględniając wskazane niedociągnięcia uważam, że rozprawa doktorska udowadnia bardzo dobry poziom wiedzy teoretycznej Doktoranta w dyscyplinie psychologia. Doktorant

wykazał umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej, a Jego praca stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, który ma też istotną wartość aplikacyjną. To sprawia, iż rozprawa doktorska spełnia warunki określone w art. 187 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. z 2023 r. Poz. 742 z późn. zm.). W związku z powyższym wnioskuję do Rady Naukowej Instytutu Psychologii UG o dopuszczenie mgr Wojciecha Błażka do dalszych etapów postępowania w sprawie nadania stopnia doktora.

Z-ca Dyrektora Instytutu

dr hab. Aneta Borkowska, prof. UMCS